

MUNKAHELYI KARRIER

A DIPLOMÁSOK KÖRÉBEN KIEMELKEDŐEN NAGY ARÁNY, a létszám gyors növekedési üteme, továbbá a társadalomban betöltött fundamentális szerep és az úgyszólván minden állampolgár által ismert és megítélt tevékenység együttesen teszi a pedagógusokat a társadalomvizsgálatok, a publicisztika és a hétköznapi kommunikáció tárgyává. Az elemzések elsősorban a pedagógusok társadalmi helyzetével és munkájuk hatékonyságával foglalkoznak. Kevesebbet tudunk a pályafükről, arról a folyamatról, amely a pályaválasztással kezdődik, a felsőfokú tanulmányokkal és a munkába állással, a munkahelyek közötti mozgással folytatódik, majd a pályán maradással vagy pályaelhagyással végződik.

E dolgozat arra a kérdésre keresi a választ, hogyan jellemezhető a szóban forgó foglalkozási csoport – néhány kiemelt mozzanatában megragadott – munkahelyi karrierje, és hogy az mennyiben eltérő a középfokú oktatás különböző iskolatípusaiban tanító pedagógusok esetében.

A vizsgálatról

A közoktatási kutatások főirány keretében és támogatásával vizsgáltuk a középfokú oktatásban tevékenykedő pedagógusok társadalmi helyét, szerepét. A kutatás fő adatbázisát egy 1988-ban, közel kétezer fős reprezentatív mintán végzett adatfelvétel képezte. A nagyjából zárt, kisebb részt nyitott kérdéseket tartalmazó kérdőív alapján másfél-két órás interjúk készültek. Az adatfelvétel abban az időszakban (néhány hétben) történt, amely megelőzte az évtized végén bekövetkező politikai-társadalmi átalakulás kezdetét.[†] A munka során arra törekedtünk, hogy az eredmények a legfontosabb pontokon összehasonlíthatóak legyenek az 1970-es évek elején végzett átfogó pedagógusvizsgálatok eredményeivel.[‡]

[†] A vizsgálat módszereit részletesen ismerteti Hrubos Ildikó: *Helyzetkép a középfokú oktatás pedagógusairól*. Budapest, 1991. Kézirat. A kutatásszervező Bárdossy György volt, az adatfeldolgozás számítástechnikai munkáját Vidor Péter irányította.

[‡] Ferge Zsuzsa–Gazsó Ferenc–Háber Judit–Tánczos Gábor–Várhegyi György: *A pedagógusok helyzete és munkája*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézetének Kiadványai, 1972.; és Ferge Zsuzsa–Gábor László–Kravjanszki Róbert–Szalai Júlia–Tánczos Gábor–Várhegyi György: *Pedagógusok és tanulók a szakmunkásképzésben*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézetének Kiadványai, 1976.

Társadalmi jellemzők

A vizsgált foglalkozási csoport a pedagógustársadalomnak mintegy 1/4-ét képviseli (az adatfelvétel időpontjában a 122 ezer főssé létszámból mintegy 31 ezer főt). Külön vizsgálatukat indokolja, hogy más funkciót töltenek be a közoktatás rendszerében, mint az általános iskolai tanárok ill. tanítók; továbbá az a tény, hogy a legtöbb társadalmi jellemző tekintetében határozottan eltérő összetételt, viselkedést mutatnak. Ugyanakkor maga a középfokú oktatásban dolgozó pedagóguscsoport is rendkívül összetett, jellegzetes különbségek mutathatók ki elsősorban az egyes iskolatípusokban tevékenykedők között, amelyek elég egyértelmű kapcsolatba hozhatók az iskolatípussal az oktatási rendszerben betöltött szerepével, a tanulók társadalmi összetételével.[†]

Vizsgálatunk során a gimnázium-szakközépiskola-szaktanárképző iskola felosztást alkalmaztuk értelemszerű elsődleges elemzési szempontként.[‡] Az utóbbi iskolatípus esetében külön kategóriaként kezeltük a tanárokat és a szakoktatókat. A szakoktatók bevonása egy pedagógusvizsgálatba viszonylag ritka, a tanárokéthoz képest eltérő iskolai szerepük miatt. Mivel célunk az volt, hogy megismerjük azt a szakmai csoportot, amelynek tagjai hatással vannak a 14–18 éves korosztály iskolai nevelésére, ebbe a körbe beletartozónak tekintettük a szakoktatókat is. Eljárásunkat az is indokolta, hogy a szakoktatók köre folyamatosan differenciálódik, egyre többen rendelkeznek már felsőfokú végzettséggel, pedagógiai képzettséggel. Tehát ahol kérdéseink velük kapcsolatban értelmezhetőek, ott elemzésünk rájuk is kiterjed.*

A második lépés a szakképzést folytató intézmények (tehát a szakközépiskolák és a szaktanárképző iskolák) tanárai közül a közismereti tárgyakat ill. a szakelméleti tárgyakat oktatók szerinti bontás volt, mivel feltételeztük, hogy közöttük ugyancsak lényeges különbségeket fogunk tapasztalni.

Eredményeink igazolták feltételezésünket. A főbb mutatók tekintetében egyértelmű hierarchia tapasztalható a pedagógusok egyes típusai között. A gimnáziumi tanár-szakközépiskolai tanár-szaktanárképző iskolai tanár-szaktanárképző iskolai szakoktató sorrend egyben a társadalmilag előnyösnek tartott vonások csökkenését mutató sorrend is. Ez megnyilvánul a származás, családi háttér, a szülők iskolai végzettsége, foglalkozása esetében. Ugyanez a sorrend alakul ki, ha a tanárok képzettségének fő mutatóit vizsgáljuk (a felsőfokú végzettség meglétét, annak szintjét – főiskolai ill. egyetemi –, a pedagógiai képzés meglétét és a felsőfokú tanul-

[†] Erre utalnak többek között a 2. jegyzetben idézett korábbi pedagógusvizsgálatok eredményei és az éves statisztikai tájékoztatók adatai.

[‡] A szakiskolák tanárait – viszonylag kis létszámuk miatt – nem kezeltük külön kategóriaként, hanem a szaktanárképző iskolák tanáraival együtt. Ezt a megoldást indokolja, hogy bár tevékenységüknek nyilvánvalóan vannak fontos eltérő vonásai, az iskolarendszerben betöltött szerepük lényegében hasonló.

* A szakközépiskolákban is működnek szakoktatók. Az ő szerepük azonban nem tér el lényegesen a tanárokéthoz, a legtöbb esetben van felsőfokú végzettségük és pedagógiai képzettségük, és általában tanítanak szakelméleti tárgyakat is. Ezért a szakelméleti tanár kategóriában szerepelnek.

mányok tagozatát – nappali ill. munka melletti). A demográfiai jellemzők eltérései is hasonló rendben alakulnak, így a nők aránya a gimnáziumi tanárok esetében a legmagasabb és a szakoktatóknál a legalacsonyabb, a gimnáziumi tanárok a “legfiatalabbak”, a szakoktatók a “legidősebbek”. A szakképzést folytató iskolatípusoknál minden mutató tekintetében megjelent az egyértelmű különbség a közismereti és a szakelméleti tárgyakat tanítók között. Előbbiek társadalmi összetétele a gimnáziumi tanárokéhoz hasonló, tehát a két iskolatípus gimnáziumtól való eltérését alapvetően a szakelméleti tanárok jellegzetesen más összetétele okozza.

A mintegy 15 évvel korábbi pedagógusvizsgálatok eredményeivel összehasonlítva a helyzetet megállapítható, hogy a származás tekintetében a magasabb társadalmi státus irányában történt elmozdulás, a képzettségi szint javult, folytatódott a nők beáramlása, és valamelyest “öregedett” a szakma. Ezek a változások az iskolatípusok szerinti különbségek kiegyenlítődése irányába hatottak (tehát főleg ott javult a helyzet, ahol korábban nagyobb volt a viszonylagos lemaradás).[†]

Pályatervek, elképzelések és megvalósulásuk

Induljunk ki annak vizsgálatából, hogyan alakultak a pályára vonatkozó tervek és azokat mennyiben sikerült megvalósítani.

Pedagógusainknak feltettük azt a kérdést, hogy milyen típusú munkahelyet képzeltek el maguknak felsőfokú tanulmányaik megkezdésekor, majd a végzéskor. Ha a két adatsor mellé tesszük a tényleges első munkahely típusát, akkor kirajzolódnak a vágyak és a tények, valamint azok eltérései. Ezt a kérdést a szakoktatókra vonatkozóan nem vizsgáltuk, mivel csak kevesebb mint 50%-uk járt egyetemre, főiskolára, az összehasonlítás így nem lenne releváns (a gimnáziumi tanárok között elenyésző azok száma és aránya, akiknek nincs diplomájuk, a szakközépiskolai és szakmunkásképző iskolai tanárok esetében pedig csak 3–6%). A megkérdezettek köre annyiival is szűkebb a teljes mintánál, amennyiben a nappali tagozaton végzett felsőfokú tanulmányokra vonatkozóan tettük fel a kérdést, miközben nem minden diplomás járt nappali tagozatra. Ezt a korlátozást azért tettük, mert nappali tagozatra döntően 18–23 éves korban járnak az emberek, így az életkor és élethelyzet szempontjából hasonló személyek terveinek összehasonlítását jelenti. Adataink tehát a tanárok azon több mint 3/4-ére vonatkoznak, akik “királyi úton” végezték tanulmányaikat (a többiek nyilvánvalóan más döntési helyzetben voltak, ezért nem hasonlíthatók össze egyértelműen velük) (lásd I. tábla).

A gimnáziumi tanárok közel 2/3-a már az egyetem-főiskola elkezdésekor úgy gondolta, hogy gimnáziumban szeretne tanítani, és ez a vágy a tanulmányok során egyre terjedt körükben. Ehhez képest jóval kevesebben, alig 60%-nyian kezdhették munkájukat ténylegesen ebben az intézménytípusban. A többiek más elképzelések

---

[†] A részletes adatokat ld. Hrubos Ildikó i.m.

és más kezdés után kerültek a gimnáziumi katedrára. Így minden 8-ik mai gimnáziumi tanár általános iskolai tanárnak készült, és minden 5-ik akként is kezdte pályafutását. Viszonylag sokan (9% körül) ambicionálták a kutatást és a felsőoktatást, de ez a terv csak keveseknek sikerült. Szakközépiskolába és szakmunkásképző iskolába úgyszólván senki sem készült, de végül is volt, aki mégis ott kezdte. Viszonylag sok (minden 6.) nem gondolt tanári vagy kutatói pályára, amikor elkezdte az egyetemet ill. főiskolát, de ők nagyrészt éppen tanulmányaik alatt változtatták meg terveiket, majd tanárok is lettek.

I. TÁBLA

Elképzelések a munkahelyről a főiskola-egyetem kezdésekor és elvégzésekor, valamint a tényleges első munkahely*

Elképzelt, ill. első munkahely	A jelenlegi munkahely								
	Gimnázium			Szakközépiskola			Szakmunkásképző iskola		
	a főiskola-egyetem		tényleges első	a főiskola-egyetem		tényleges első	a főiskola-egyetem		tényleges első
	kezdésekor	végzésekor		kezdésekor	végzésekor		kezdésekor	végzésekor	
Kutatás, felsőoktatás	8,8	9,0	1,8	7,3	8,8	2,9	4,8	7,1	1,2
Általános iskola	12,1	11,7	20,2	9,8	7,9	15,4	27,4	24,3	25,8
Gimnázium	61,3	2,6	59,8	39,5	42,3	14,4	25,8	23,5	5,2
Szakközépiskola	1,0	1,4	6,5	13,6	22,4	38,9	7,9	13,3	7,9
Szakmunkásképző iskola	–	–	2,3	0,6	1,0	5,8	3,6	9,8	35,7
Egyéb	7,4	4,7	9,4	19,0	16,1	22,6	21,4	19,7	24,2
Nem volt konkrét elképzelése	9,4	0,6	–	10,2	1,5	–	9,1	7,3	–
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	511	511	511	479	479	479	252	252	252

* Csak a nappali tagozaton szerzett főiskolai-egyetemi diplomával rendelkezők

A ma szakközépiskolában tanítóknak viszonylag kis része (14%-a) készült ebbe az iskolatípusba tanulmányai megkezdésekor, és bár a végzésig többen csatlakoztak ehhez a körhöz, a kívánságokhoz képest jóval többen (40%) kezdték itt munkájukat. A legtöbben közöttük is gimnáziumi tanárnak készültek, tanulmányaik tovább erősítették ezt a szándékukat, végül csak kevesüknek sikerült megvalósítani (később pedig értelemszerűen mind szakközépiskolai tanárok lettek). Nem ritka az általános iskola, mint terv, és ennél is gyakoribb, mint tényleges első munkahely. A gimnáziumi tanárokéhoz hasonló volt a kutatói, felsőoktatási pálya vonzása, és a megvalósulás igen kis mértéke is.

A szakmunkásképző iskolák tanárainak tervei az előbbiekhöz képest szerényebbek voltak. Sokkal többen készültek általános iskolai tanárnak, és valóban akként is kezdték pályájukat, ugyanakkor jóval kevesebben gondoltak a gimnáziumra, mint

munkahelyre, és ez a kívánsága csak igen kis részüknek teljesült. Szakmunkásképző iskolai tanár mindössze 1/10-ük kívánt lenni még a tanulmányok befejezésekor is, mégis több, mint 1/3-uk oda került. Viszonylag kevesen készültek szakközépiskolai tanárnak, és bár a tanulmányok alatt nőtt az ilyen terveket megfogalmazók aránya, csak kevesebbnek sikerült azt megvalósítania (annyinak, amennyien eredetileg is azt gondolták).

Mind a szakközépiskolai, mind a szakmunkásképző iskolai tanároknál jellemző, hogy közel 1/3-uk nem pedagógusi pályára készült, amikor elkezdte felsőfokú tanulmányait, a tanulmányok idején nőtt meg vonzódásuk a tanári pálya iránt, első munkahelye többüknek lett végül is valamilyen iskola, mint amennyien ezt tervezték.

A ma szakközépiskolában és szakmunkásképző iskolában tanítók ugyanazon kérdésekre adott válaszai áttekintésekor figyelembe kell venni, hogy közülük sokan – nyilvánvalóan döntően a szakelméleti tárgyakat tanítók – először nem tanári oklevelet szereztek, hanem valamilyen felsőfokú szakmai képesítést, és később, általában munka mellett végezték el a pedagógiai tanulmányokat. Kérdésünk a nappali tagozaton folytatott tanulmányok időszakára vonatkozott, amely így jelentős részt nem tanári oklevél megszerzésére irányuló tanulmányokat jelentett.

A tanított tantárgy (közismereti és szakelméleti) szerinti bontás világosabbá teszi a képet (lásd II. tábla).

A tanárok két típusa között igen jelentős különbséget láthatunk. A közismereti tárgyakat tanítók jórészt nem készültek abba az iskolatípusba, amelyben ma tanítanak, hanem gimnáziumba vagy – elsősorban a szakmunkásképző iskolai tanárok – általános iskolába. Bár az egyetemi, főiskolai évek alatt valamelyest közeledett az elképzelésük ahhoz, ami végül is bekövetkezett, a többségnél már az első munkahely is eltért attól, amire készült. Ma pedig olyan iskolatípusban dolgoznak, amelyet 85–90%-uk nem tervezett.

A szakelméleti tanárok közel fele nem készült pedagógusnak, valamilyen szakmai gyakorlati területre kívánt menni,[†] és viszonylag sokuknak nem volt határozott elképzelése. Végül is mintegy felük (a szakmunkásképző iskolai tanároknál valamivel nagyobb rész) nem pedagógusként kezdte. A két iskolatípusban tanítók helyzete között van egy lényeges különbség. A szakközépiskolai szakelméleti tanárok között jelentős (közel 30%) azok aránya, akik már tanulmányaik megkezdésekor ebbe az iskolatípusba készültek, az ide vonzódók aránya még nőtt is a tanulmányok során, végül is kevesebben tudtak mindjárt itt elhelyezkedni, mint ahányan akartak. A szakmunkásképző iskolai szakelméleti tanárok között csak igen kis arányban (4%) vannak olyanok, akik eleve oda készültek (inkább a szakközépiskola volt a vágyuk), és bár az egyetemi, főiskolai évek alatt valamelyest terjedt körükben ez az elképzelés, mégis ennél jóval többen kerültek először oda.

[†] A részletesebb adatok szerint főleg vállalatnál, szövetkezetnél kívántak elhelyezkedni, és sokan oda is kerültek először.

II. TÁBLA

Munkahely-elképzelések a főiskola-egyetem elkezdésekor és elvégzésekor, valamint a tényleges első munkahely a szakképzést adó iskolák tanárainál a tanított tantárgy szerint*

A) Szakközépiskola

Elképzelt, ill. első munkahely	A jelenlegi munkahely					
	a főiskola-egyetem		tényleges első	a főiskola-egyetem		tényleges első
	kezdésekor	végzésekor		kezdésekor	végzésekor	
Kutatás, felsőoktatás	7,8	8,3	2,0	6,0	10,4	5,1
Általános iskola	13,3	11,0	20,5	1,5	0,8	2,2
Gimnázium	53,0	57,5	20,4	3,8	2,3	–
Szakközépiskola	7,5	14,2	38,3	29,3	43,6	39,0
Szaktanárképző iskola	–	0,3	5,8	2,3	3,0	5,9
Egyéb	8,9	7,8	13,0	45,1	37,6	47,8
Nem volt konkrét elképzelése	9,5	0,9	–	12,0	2,3	–
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	346	346	346	133	133	133

B) Szaktanárképző iskola

Kutatás, felsőoktatás	4,9	7,7	0,5	4,2	5,4	2,7
Általános iskola	37,4	33,5	35,3	1,4	1,4	2,7
Gimnázium	34,6	31,3	7,1	4,2	5,4	–
Szakközépiskola	3,8	7,7	7,1	18,3	27,0	9,3
Szaktanárképző iskola	3,3	9,9	38,0	4,2	9,5	28,0
Egyéb	10,4	8,8	12,0	49,4	45,9	57,3
Nem volt konkrét elképzelése	5,5	1,1	–	18,3	5,4	–
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	182	182	182	71	71	71

* Csak a nappali tagozaton szerzett főiskolai-egyetemi diplomával rendelkezők

Végül is a gimnáziumi tanárok tervei voltak a legegységesebbek, azok még erősödtek is a tanulmányok alatt, és nekik sikerült a leginkább a tervek teljesítése már az első munkahely esetében. A ma szakközépiskolában tanítók jelentős része gimnáziumi tanári terveiről volt kénytelen lemondani, a szaktanárképző iskolai tanárok részben ugyancsak gimnáziumi tanárok szerettek volna lenni, de ez nem sikerült nekik, részben pedig általános iskolai tanárnak készültek, ott is kezdték pályafutásukat, és később kerültek mai iskolatípusukba. A legnagyobb eltérés a tervek és a megvalósulás között az esetükben tapasztalható. A két tantárgy típusba tartozók összehasonlítása megmutatja, hogy a szakelméleti tanárok többsége nem készült tanárnak. A szaktanárképző intézeti szakelméleti tanárok elképzelései egy másik vonatkozásban sem teljesültek. Akik közülük tanárok szerettek volna lenni, azok is főleg szakközépiskolába vágytak.

Feltételezhetjük, hogy ezek az eltérések valójában nagyobbak annál, mint amit ki tudunk mutatni. Itt gondolnunk kell az emberek öngazoló hajlamára. Valószínű-

leg többen mondták azt, hogy már a felsőfokú tanulmányok megkezdésekor ill. a végzéskor is oda készültek, ahol ma dolgoznak, mint ahányan azt akkor ténylegesen gondolták.[†]

Az első foglalkozás

A továbbiakban elemzésünk már a megkérdezettek teljes körét felöleli, mivel mindenki számára releváns kérdéseket járunk körül. A szakmai pályafutás vizsgálatát kezdjük az első munkahely áttekintésével. A társadalmi mobilitást és az egyes diplomás csoportok pályafutását vizsgáló kutatások tapasztalatai szerint ugyanis az első foglalkozás lényegesen befolyásolja az életutat (általában nehéz kilépni az első foglalkozásból).[‡] A III. és a IV. tábla a szakmai karrier kezdeteiről informál.

III. TÁBLA

Az első foglalkozás

	Gimnázium	Szakközép-iskola	Szakmunkásképző iskola		Összesen
			tanár	szakoktató	
Gimnáziumi tanár	49,3	6,7	3,3	0,3	16,3
Szakközépiszkolai tanár	6,1	23,9	3,5	0,3	10,8
Szakmunkásképző iskolai tanár	2,4	4,1	19,3	0,3	6,0
Szakoktató	–	0,7	0,5	3,4	1,0
Általános iskolai pedagógus	20,1	12,4	18,6	0,8	13,6
Egyéb pedagógus	7,6	5,0	4,8	0,6	4,9
Kutatás és felsőoktatás	1,3	0,9	0,5	–	0,8
Egyéb területen vezető, értelmiségi	5,0	15,4	16,8	5,3	11,1
Középszintű szellemi	5,0	12,7	14,8	7,8	10,2
Szakmunkás	1,1	13,1	12,6	74,6	20,9
Betanított és segédmunkás, mezőgazdasági fizikai	1,9	5,0	5,3	6,7	4,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	538	700	398	358	1994

[†] A három iskolatípusban tanítók pályaelképzeléseinek különbségei egyébként már korábban is jelentkeztek. A ma gimnáziumi tanárok fele már 14 éves korában is pedagógusnak készült, 18 éves korában pedig már 3/4 részük. A szakközépiszkolában és a szakmunkásképző iskolában tanítóknál ugyanezt tervezte 14 éves korban a megkérdezettek 1/3-a, 18 éves korban a fele. Lásd: Bukodi Erzsébet: *Megvalósult egy gyerekkori álom?* Budapest, 1990. Egyetemi szakdolgozat.

[‡] Lásd: Angelusz Róbert–Balogh Zoltán–Körmendi Mária–Léderer Pál–Székelyi Mária: A jogászság társadalmi helyzete és szakmai életrúta. *Szociológiai Füzetek* 13, 1977.

IV. TÁBLA

Az első foglalkozás a szakképzést adó iskolák tanárainál a tanított tantárgy szerint

	Szakközépiskola		Szakmunkásképző iskola	
	közismereti tanár	szakelméleti tanár	közismereti tanár	szakelméleti tanár
Gimnáziumi tanár	11,9	0,6	5,3	0,6
Szakközépiskolai tanár	32,1	14,2	4,8	1,8
Szakmunkásképző iskolai tanár	5,6	2,5	26,3	10,0
Szakoktató	0,3	1,2	0,4	0,6
Általános iskolai pedagógus	21,2	2,2	31,6	1,2
Egyéb pedagógus	8,0	1,5	7,5	1,2
Kutatás és felsőoktatás	0,8	0,9	0,4	0,6
Egyéb területen vezető, értelmiségi	9,3	22,6	5,7	31,8
Középszintű szellemi	7,2	19,2	11,0	19,4
Szakmunkás	0,8	27,6	3,9	24,7
Betanított és segédmunkás, mezőgazdasági fizikai	2,9	7,4	3,1	8,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	377	323	228	176

Az egyes iskolatípusokban tanítók most jóval nagyobb különbséget mutatnak, mint amit az előbbieken, a csak a nappali tagozaton felsőfokú tanulmányokat végzetekre vonatkozóan tapasztaltunk (a pályakezdés eltérései tehát jelentősebbek azok körében, akik munka mellett szereztek diplomájukat).

Az iskolatípushoz való kötődés a legerősebb a gimnáziumi tanároknál, közülük minden második ott is kezdte munkáját. A többiek döntő többsége is az oktatásban helyezkedett el először, főleg általános iskolai tanárként. A szakközépiskola esetében már csak minden negyedik tanár kezdte ebben az iskolatípusban, a többiek kisebb részt tanárként más helyen (többnyire általános iskolában), nagyobb részt nem tanárként, hanem egyéb értelmiségi vagy vezető beosztásban, szakmunkásként vagy középszintű szellemi foglalkozásúként.

Hasonló a helyzet a szakmunkásképző iskolai tanároknál, azzal a különbséggel, hogy csak 1/5-ük kezdte a jelenlegi iskolatípusában, és a szakközépiskolai kollégáiknál többen általános iskolában. A szakoktatók teljesen más pályakezdést mutatnak. 3/4 részük először szakmunkásként dolgozott, alig található olyan, aki elsőként oktatási területen helyezkedett el.

A két szakképzést adó iskolatípusban a közismereti és a szakelméleti tárgyakat tanítók különbségei ebben a tekintetben látványosak. Az előbbieknél jellemző az elsőként is pedagógusi munkahely, összességében a gimnáziumi tanároknál tapasztaltat megközelítő arányban. A szakközépiskola és a szakmunkásképző iskola különbsége itt már megmutatkozik, amennyiben a szakközépiskola közismereti tanárai között többen vannak az ugyanebben az iskolatípusban kezdők, mint szakmunkásképző iskolai kollégáiknál. Az általános iskolában való indulás a szakközépiskolai tanárok esetében kevésbé gyakori, mint a szakmunkásképző iskolában dolgozóknál.

A szakelméleti tárgyakat oktatók mintegy 80%-a nem pedagógusként kezdte (ez az arány valamivel alacsonyabb a szakközépiskolában, mint a szakmunkásképző iskolában), hanem főleg szakmunkásként, más területen vezetőként vagy beosztott értelmiségiként, ill. középfokú szakemberként. Érdekes és az életút eltérő voltára utal, hogy a szakmunkásképző iskolák szakelméleti tanárai között többen vannak a vezetőként vagy beosztott értelmiségiként kezdők, mint a szakközépiskolák hasonló oktatói között.

Az első foglalkozás szerinti megoszlásokat össze tudjuk vetni a 10–15 évvel korábbi vizsgálatok hasonló eredményeivel (lásd V. tábla). Az iskolatípusok különbségei lényegében azonos módon alakultak. Eltérés annyiban van a két időszak között, hogy a gimnáziumi tanárok 1988-ban “zártabbak” voltak, mint korábban (többen kezdték pedagógusként, mint a 70-es évek elején), a szakközépiskolai tanárok ugyanakkor nyitottabbak lettek (többen váltak csak a pálya későbbi szakaszán pedagógussá, mint az előző időszakban), a szakmunkásképző iskola tanárainál és szakoktatóinál lényegében nem változott a helyzet ebben a tekintetben.

V. TÁBLA

A pedagógusok megoszlása az első, induló foglalkozás szerint, 1970–74-ben (%)

	Gimnázium	Szakközépiskola	Szakmunkásképző iskola	
			tanár	szakoktató
Pedagógus	76	64	48	2
Más értelmiségi	3	14	7	1
Egyéb szellemi	13	14	18	8
Szakmunkás	8	8	18	72
Betanított- és segédmunkás	–	–	8	13
Mezőgazdasági fizikai	–	–	2	4
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Ferge Zsuzsa és munkatársai: Pedagógusok és tanulók a szakmunkásképzésben. I. kötet, 60–61. p., számított adatok.

Miért lett pedagógus az, aki nem akként kezdte pályafutását?

Ezt a kérdést tehát azokra vonatkozóan tesszük fel, akik nem pedagógusként kezdték pályafutásukat, hanem más típusú munkahelyi előzmények után lettek azok. (Akik eleve pedagógusok lettek – mint a korábbiakban láttuk – azok közül sokan már tanulmányaik alatt is annak készültek, elhatározásuk tehát egészen fiatal korukból származik. Az erre vonatkozó magyarázatokat nem vizsgáltuk). Mivel indokolják elhatározásukat? (Lásd VI. és VII. tábla.)

A ma gimnáziumban tanítók döntő többsége – mint láttuk – eredetileg is pedagógusként kezdte, akik pedig nem, azok leggyakrabban azzal indokolták lépésüket, hogy továbbtanulási lehetőséget reméltek az új munkahelytől, továbbá szakmai fejlődésük szempontjából vélték kedvezőnek.

VI. TÁBLA
Az első pedagógusi munkakörbe kerülés indoka

	Gimnázium	Szakközép-iskola	Szakmunkásképző iskola		Összesen
			tanár	szakoktató	
Az első munkahelye is pedagógusi volt	87,3	58,5	61,0	14,0	62,4
Szakmai indokkal ment oda	4,3	20,7	13,5	35,3	16,1
A munkafeltételek vonzották	0,4	4,2	4,2	8,8	3,6
A kedvező jövedelmi kilátások vonzották	0,6	2,0	0,9	9,8	2,3
Lakásmegoldást remélt	0,2	0,3	0,3	0,5	0,3
A település közelsége, közlekedési indokok miatt	1,9	5,6	6,9	9,8	5,2
Tanulási lehetőséget remélt	4,5	4,5	7,5	2,3	4,8
Személyes konfliktusai voltak előző munkahelyén	0,4	2,1	0,9	4,2	1,6
Családi, technikai okok	0,4	2,1	4,8	15,3	3,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	532	661	334	215	1742

VII. TÁBLA
Az első pedagógusi munkahelyre, munkakörbe kerülés indoka a szakképzést adó iskolák tanárainál, a tanított tantárgy szerint

	Szakközépiszkola		Szakmunkásképző	
	közismereti tanár	szakelméleti tanár	közismereti tanár	szakelméleti tanár
Az első munkahelye is pedagógusi volt	80,6	27,7	82,1	25,4
Szakmai indokkal ment oda	5,6	40,8	3,8	30,3
A munkafeltételek vonzották	0,8	9,3	2,4	7,4
A kedvező jövedelmi kilátások vonzották	0,5	3,5	0,5	1,6
Lakásmegoldást remélt	–	0,7	–	0,8
A település közelsége, közlekedési indok miatt	4,0	8,3	1,9	14,8
Tanulási lehetőséget remélt	5,9	3,5	7,1	9,0
Személyes konfliktusai voltak előző munkahelyén	0,8	3,5	–	2,5
Családi, technikai okok	1,6	2,8	2,4	8,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	372	289	212	122

A szakközépiszkolai tanárok között már jóval többen vannak, akik nem pedagógusként indultak. Közülük a legtöbben szakmai indokot említenek, ennél jóval ritkább a nem tartalmi, hanem nagyon gyakorlatias települési, közlekedési szempont, valamint a tanulási lehetőség és a kedvező munkafeltételek említése.

A szakmunkásképző iskolai tanárok közül is viszonylag sokan érezték úgy, hogy szakmai felemelkedést jelent a tanári munka, és itt is volt szerepe a tanulási lehető-

ségnek, a települési, közlekedési megfontolásnak és a munkafeltételek vonzásának. A szakoktatók döntő többségükben más munkahelyi előzmények után kerültek ide. A később belépők többsége szakmai felemelkedésként értékelte a szakoktatóvá válást, de viszonylag gyakran említik a települési, közlekedési szempontot, a tanulási lehetőséget, és a kedvező jövedelmi kilátásokat. Ez utóbbi szempont egyébként egyedül az ő körükben jelenik meg komolyabb súllyal.

A legkisebb munkahelyi mozgást a gimnáziumi tanároknál tapasztaltuk, több mint 1/3-uk sohasem változtatott munkahelyet, és több mint 80%-uk legfeljebb kétszer. A szakközépiskolai tanároknak már csak 20%-a dolgozik első munkahelyén, és 70%-uk legfeljebb a harmadikon. Még gyakoribb volt a munkahelyváltás a szakmunkásképző iskolai tanároknál (16% első munkahely, 65% legfeljebb harmadik), és mindezekhez képest sokkal mozgékonyabbak voltak a szakoktatók, akik közül alig van olyan, aki nem változtatott még munkahelyet, és 40%-uknak a jelenlegi már a 4-ik vagy annál nagyobb sorszámú munkahelye. A közismereti és a szakelméleti tanárok viselkedése határozottan eltérő, amennyiben az előbbieket jóval kevésbé mozognak, mint az utóbbiak, és mindkét típus esetében kevésbé mobilak a szakközépiskolai tanárok, mint szakmunkásképző iskolai kollégáik.[†] (Lásd a VIII. és IX. táblát.)

VIII. TÁBLA

Az eddigi munkahelyek száma

Munkahelyek száma	Gimnázium	Szakközépiskola	Szakmunkásképző iskola		Összesen
			tanár	szakoktató	
1	34,5	20,6	15,7	3,1	20,2
2	28,6	29,7	25,0	29,2	28,3
3	18,8	20,6	25,0	26,3	22,0
4	9,9	14,2	14,2	19,0	13,9
5	3,9	8,4	8,9	11,2	7,8
6 és több	4,3	6,5	11,2	11,2	7,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	538	700	398	358	1994

[†] A munkahelyek számáról nem állnak rendelkezésre más értelmiségi foglalkozásokra vonatkozóan közvetlenül összehasonlítható adatok. Két korábbi – az orvosok és a közgazdászok körében végzett – vizsgálat eredményei arra utalnak, hogy a gimnáziumi tanárok viselkedése ebből a szempontból közel áll az orvosokéhoz és a közgazdászokéhoz (valamivel ugyan kevésbé mozgékonyak azoknál). A szakközépiskolai és a szakmunkásképző iskolai tanárok viszont lényegesen többször változtattak munkahelyet, mint az említett két értelmiségi csoport tagjai. Lásd: Bánlaky Pál–Kérész Gyuláné–Solymosi Zsuzsa: Az orvostársadalom összetétele, belső rétegzettség és szakmai életútja. *Szociológiai Füzetek* 14, 1978.; valamint Hrubos Ildikó: *Közgazdász koborszok pályafutásának összehasonlítása II.* Budapest, Az ifjúságpolitika tudományos megalapozását szolgáló kutatások, Bulletin 9, 1985.

IX. TÁBLA

Az eddigi munkahelyek száma a szakképzést adó iskolák tanárainál a tanított tantárgy szerint

Munkahelyek száma	Szakközépiskola		Szakmunkásképző	
	közismereti tanár	szakelméleti tanár	közismereti tanár	szakelméleti tanár
1	27,2	13,0	20,7	8,9
2	28,2	31,6	24,7	25,6
3	19,1	22,3	22,5	28,6
4	11,4	17,3	10,1	19,6
5	8,2	8,7	7,9	10,1
6 és több	5,9	7,1	14,0	7,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	376	323	227	168

Stabilitás és mozgás

A munkahelyi pályafutás két fontos pontját már összevetettük (az első munkahelyet és – értelemszerűen – a jelenlegit). A két pont között – a pedagógusi munkakör stabilitása szempontjából – többféle mozgás lehetséges (először pedagógus volt, majd más területre ment, végül visszatért a pályára; nem pedagógusként kezdte, majd azzá lett, esetleg újabb kitérőt tett és jelenleg ismét pedagógus stb.). A pályával való azonosulás egyik mutatójának tekinthető, ha valaki eddigi élete során pedagógus volt. Az már inkább a választási lehetőségekre utal, ha eközben mindvégig középfokú oktatási intézményben tanított (lásd X. tábla).

X. TÁBLA

Azok aránya, akik pályafutásuk során mindig pedagógusok voltak, illetve mindig középfokú oktatási intézményben tanítottak

	N	Mindig pedagógus volt	Mindig középfokú oktatási intézményben tanított
Gimnázium	538	76,4	48,9
Szakközépiskola			
– közismereti tanár	377	69,8	41,6
– szakelméleti tanár	323	19,2	16,1
– együtt	700	46,4	29,9
Szakmunkásképző iskola			
– közismereti tanár	228	64,5	29,8
– szakelméleti tanár	170	13,5	11,8
– együtt	398	42,7	22,1
– szakoktató	358	4,5	3,6
Összesen	1994	46,2	28,7

Az iskolatípusok közötti jellegzetes különbségek természetesen ismét megmutatkoznak. A legstabilabban a gimnáziumi tanárok tartanak ki a pálya mellett, mintegy 3/4 részük mindig is pedagógus volt. Ez nem jelenti azt, hogy az iskolatípusok között nem mozogtak, hiszen ennél jóval kevesebben (mintegy 50%) tanítottak mindvégig középfokú szinten. A szakközépiskolai és szakmunkásképző iskolai közismereti tanárok ebben a tekintetben is közel állnak a gimnáziumi tanárokhoz, bár kötődésük a pályához valamivel kevésbé erős azokénál. A két, szakképzést adó iskolatípus különbsége ugyanakkor erősebben megmutatkozik, amennyiben a szakközépiskolai közismereti tanárok jóval nagyobb része tanított mindvégig középfokú szinten, mint a szakmunkásképző iskolák tanáraié. A szakelméleti tanárok között már csak minden 5–6. volt mindig pedagógus, és ennél is kevesebb mindig középfokú iskolai pedagógus. A szakközépiskolai tanárok kötődése a szakelméleti területen is erősebb. A szakoktatók pályáíve egészen másként alakult. Alig 5%-uk volt mindig pedagógus, de közülük csaknem mindenki végig középfokú oktatási intézményben tanított.

Végül nézzük meg a mozgás irányát azok körében, akik mindig pedagógusok voltak. Az iskolatípusok között kimondva, kimondatlanul létező hierarchia a gimnázium-szakközépiskola-szakmunkásképző iskola-általános iskola sorrendet követi. Hogyan mozogtak pedagógusaink e hierarchián belül? (Lásd XI–XII. tábla.)

XI. TÁBLA

Munkahelyi mozgás az iskolatípusok között (amióta pedagógusként dolgozik)

	Gimnázium	Szakközép- iskola		Szakmunkásképző iskola szakoktató	Összesen
		tanár	szakoktató		
Mindig azonos iskolatípusban tanított	62,3	68,1	57,0	93,0	68,4
Alacsonyabból magasabba ment	31,0	20,4	23,9	3,6	22,1
Magasabból alacsonyabba ment	–	5,0	6,8	1,7	5,0
Mindkét irányú mozgás volt	6,7	6,5	12,3	1,8	4,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	538	700	398	358	1994

Az iskolatípushoz kötődés erőssége most nem az eddig megszokott sorrendet követi. Nem a gimnáziumi tanárok állnak az élen, a szakképzést folytató iskolák tanárai között náluknál többen vannak olyanok (döntően szakelméleti tanárok), akik mindig azonos iskolatípusban tanítottak. Mi történt a többiekkel?

A gimnáziumi tanárok közül azok, akik más iskolatípusban is dolgoztak már, általában csak fölfelé mozdultak. A másik két iskolatípusban közismereti tárgyakat oktatók összetétele megint csak közelebb áll a gimnáziumi tanárokéhoz, mint saját iskolatípusuk szakelméleti tanáraiéhoz. Meglehetősen sokan léptek ők is fölfelé a hierarchiában, különösen a szakmunkásképző iskolák tanárai, akiknél gyakori, hogy korábban általános iskolában tanítottak. A szakelméleti tanárok körében már előfordul lefelé mozgás is, nagyobb eséllyel a szakközépiskolai, mint a szakmunkásképző iskolai tanároknál. Mindez arra utal, hogy viszonylag nyitottabb az út az általános

iskola és a szakmunkásképző iskola között, ennél kevésbé a szakközépiskola és a gimnázium, és még kevésbé a szakközépiskola és a szakmunkásképző iskola között.

XII. TÁBLA

Munkahelyi mozgás az iskolatípusok között a szakképzést adó iskolák tanárainál, a tanított tantárgy szerint (amióta pedagógusként dolgozik)

	Szakközépiskola		Szakmunkásképző	
	közismereti tanár	szakelméleti tanár	közismereti tanár	szakelméleti tanár
Mindig azonos iskolatípusban tanított	56,5	81,8	54,5	87,0
Alacsonyabból magasabba ment	26,3	13,6	35,1	4,7
Magasabból alacsonyabba ment	7,7	1,9	4,0	6,5
Míndkét irányú mozgás volt	9,5	2,7	6,4	1,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	377	323	228	170

A szakelméleti tanárok – mint láttuk – kevésbé mobilak, akik mégis, azok nyilvánvalóan a két szakképzést adó iskolatípus között mozognak. Átlépés inkább felfelé fordul elő. A szakoktatók, ha egyszer beléptek az iskolába, már csak technikai okból is, alig mozdulnak el a szakmunkásképző iskolatípusból.

Összegzés

A munkahelyi pályafutást nyilvánvalóan számos társadalmi tényező befolyásolja, amelyek összefüggésben lehetnek a jelenlegi munkahely típusával. Minél idősebb valaki, annál nagyobb az esélye arra, hogy már több munkahelyet próbált ki, esetleg foglalkozást vagy munkahelytípust is váltott. A nők általában kevésbé mozognak a munkahelyek között, mint a férfiak.[†] Mint a bevezetőben, a vizsgált foglalkozási csoport rövid jellemzésekor már jeleztük, a gimnáziumi tanárok átlagos életkora valamivel alacsonyabb, mint a többieké, a közismereti tanárok fiatalabbak a szakelméleti tanároknál, a szakoktatók jóval idősebbek, mint a tanárok. A nemek szerinti összetétel ennél sokkal nagyobb különbségeket mutat. A nők aránya a legmagasabb a gimnáziumokban, annál valamivel alacsonyabb a szakképzést adó iskolák közismereti tanárai körében. A szakelméleti tanárok között az előbbieknél jóval kevesebb a nő (főleg a szakmunkásképző iskolákban), és végül messze a legalacsonyabb a nők aránya a szakoktatóknál. Tehát a munkahelyi stabilitásnak a gimnáziumi tanárokkal kezdődő, majd a fentiekkel egybeeső sorrendet alkotva a szakoktatókkal záruló, csökkenő sorrendje részben a demográfiai faktoroknak köszönhető. A részletesebb, háromdimenziós elemzés – amelyre itt csak utalni tudunk – azonban azt mutatja,

[†] Erre utalnak a fentiekben idézett értelmiségi vizsgálatok eredményei.

hogy ha kiszűrjük az életkor és a nem hatását, akkor is egyértelmű a fenti különbség. Jelen vizsgálódásunk nem tért ki a családi háttér, a származás hatására, jóllehet ez nyilvánvalóan eltérő iskolatípus (tanított tantárgy) szerint. E lényeges módosító és finomító szempontokat is jelezve mindazonáltal állíthatjuk, hogy az iskolatípus (és a tantárgytípus) jellegzetesen eltérő életutakat bejáró pedagógusokkal kapcsolódik össze.

A közismereti tárgyakat tanítók számára a gimnázium jelenti a csúcst, a legtöbben oda is készülnek már tanulmányaik során, és ha nem tudják mindjárt ott kezdeni a pályájukat, akkor később törekednek oda. Ha elérik, akkor azt feltétlenül sikerként élik meg, és ragaszkodnak hozzá. A szakképzést folytató iskolatípusokban olyan tanárok tanítják a közismereti tárgyakat, akik döntő többségükben nem oda készültek. Részben a gimnáziumi katedráról maradtak le, ami mindenképpen kudarcélmény. Ez a helyzet a szakközépiskolákra jellemző inkább. A másik lehetőség – amely a szakmunkásképző iskolákban tipikus –, hogy eredetileg általános iskolai tanárnak készültek, esetleg úgy is kezdték, és később, a megfelelő képesítés munka melletti megszerzése után (vagy még inkább azzal párhuzamosan) léptek be a középfokú oktatásba (nem biztos, hogy ezt egyértelműen felfelé lépésnek tekintik).

Ez felveti a kérdést, hogy vajon a tanárképzésben nem történik-e mulasztás, amikor hallgatóit nem készíti fel kellőképpen arra, hogy jelentős részük szakképzést folytató iskolában (pályafutása során esetleg ott is) fog tanítani.

A szakelméleti tanárok általában nem tanárnak készültek, hanem valamely műszaki, közgazdasági, agrár- stb. szakmára. Ez a körülmény nagyobb mozgásteret biztosít számukra. Változatosabb munkahelyi pályafutást élnek meg, mint közismereti tantárgyat oktató kollégáik. Amikor viszont belépnek az iskola világába, azt szakmai értelemben felemelkedésnek tekintik, pozitív fordulatnak tartják pályájukon. A szakközépiskolák esetében tipikusan olyan műszaki, közgazdasági, agrár stb. szakképzettségű nők választják ezt, akik családi feladataikat jobban össze tudják egyeztetni a tanári munkával, mint a jóval kötöttebb vállalati, hivatali beosztással. A szakmunkásképző iskolák szakelméleti tanárai főleg olyan férfiak közül kerülnek ki, akik települési, személyes, vagy más megfontolásból válnak meg korábbi, a gyakorlati életben végzett munkájuktól, és akiket vonz a tanári pálya – különösen vidéken – viszonylag magas társadalmi presztízse. Az viszont kérdés, hogy miért nem jelent meg a fiatalkori tervekben a tanárrá válás. Létezik-e szakelméleti tanári ideál, mit tesz a szakmai tanárképzés ennek a szerepnek a tudatosításáért?

A szakoktatók általában társadalmi emelkedésként értékelik a gyakorlati munka után az oktatóvá válást, feladatukkal nagymértékben azonosulnak, iskolai szerepük eléggé világosan megfogalmazódik számukra és környezetük számára.

Mindezek alapján megkockáztatható az a feltevés, hogy a szakmai képzést adó iskolák (ezen belül is főleg a szakközépiskolák) gyakorlati problémái, a képzési koncepció dilemmái minden bizonnyal kölcsönhatásban vannak a tanári állomány fentiekben jellemzett sajátosságaival. A közoktatás rendszerének jelentős átalakításakor célszerű gondolni erre az összefüggésre is.